

DOI

UDK: 82-4-047.44*P. Finci

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno: 2. 10. 2024.

Divna Vuksanović

Fakultet dramskih umetnosti, Beograd

Divna.vuksanovic@fdubg.ac.rs

Finci i Adorno: Esejistika Predraga Fincija – refleksije o estetici, umjetnosti i ratu

“On je heroj, jer traži.”

P. Finci

Sažetak:

Tekst pretendira analizirati dio opusa Predraga Fincija koji se sažima u njegovim esejima. Pritom ti eseji nisu estetički u strogom smislu riječi, ali zasigurno jesu estetski i čine mala uobličena književno-filozofska djela. Finci, zapravo, esejizira o cijelokupnoj povijesti filozofije i svim njenim ključnim pitanjima i to na jednostavan, nepretenciozan, ali svakako filozofski način. U svakom eseju on jednako zahvaća ono što je univerzalno i opće, kao i ono individualno, duboko osobno. Sve njegove priče (ogledi) čine neprekidan niz filozofskih sličica, kao i estetskih utisaka iz života filozofa. Iz tih mnogobrojnih estetskih doživljaja može se, u prustovskoj maniri, rekonstruirati

jedno vrijeme u nestajanju i nastajanju – filozofsko i filozofovo vrijeme. Značajna tema koja prožima gotovo sve njegove eseje i fragmente jest iskustvo rata; adornovska dilema - može li se uopće stvarati umjetnost nakon traumatičnih ratnih iskustava, također čini potku Fincijevog opusa. Ovaj rad nastoji tematizirati specifičan Fincijev pogled na iskustva rata i umjetnosti.

Ključne riječi: eseji Predraga Fincija, estetika, filozofija, opće i osobno, rat

Finci and Adorno: essays by Predrag Finci - Reflections on aesthetics, art and war

Abstract

This paper examines a selection of essays by Predrag Finci, which, though not strictly aesthetic in nature, are imbued with aesthetic qualities and present as intricately crafted literary-philosophical reflections. Finci engages with the entire history of philosophy and its fundamental questions in a manner that is simple, unpretentious, yet undeniably philosophical. Each essay seamlessly merges the universal with the personal, capturing both the broadly human and the intimately individual. Collectively, these essays form a continuous sequence of philosophical imagery and aesthetic reflections on a philosopher's life. In a way reminiscent of Proust, they evoke a disappearing and emerging temporal flow—what might be called the philosopher's time. A recurring theme throughout Finci's work is the experience of war and the Adornian question of whether art can exist after the trauma of war. This paper explores Finci's unique perspective on the interplay between war and art.

Keywords: Predrag Finci essays, aesthetics, philosophy, universal and personal, war

Je li estetičar filozof? Sudeći prema profesionalnoj orijentaciji, Predrag Finci to jest. Također, što je važnije, on sraslost između filozofije i estetike demonstrira u gotovo svim svojim rukopisima, a nerijetko nalazi i u područje književnosti, sklon esejistici, poeziji i putopisima. Zašto smo onda uopće postavili ovo pitanje?

Iako se kao disciplina, estetika relativno kasno pojavila na horizontu filozofije, njene teme oduvijek su bile i filozofske teme. No tzv. „velika filozofija“ (metafizika, ontologija) nerijetko je sa sumnjom gledala na estetiku, prvenstveno zbog posebnosti njenog predmeta koji se tiče čulno opažljivog svijeta. Slično su prolazili i estetičari/ke. Čak i onda kada bi učinili značajne misaone prodore i otkrića, ne samo za estetiku nego i za filozofiju, uvjek se na njih gledalo, doduše kao na renesansne ličnosti, ali i na one koji „lutaju“ ili su bez značajnog fokusa na ono što je „bitno“.

Ukratko, filozofska tradicija pridavala je, najblaže rečeno, dvosmislen ili čak pežorativan ton estetičkim istraživanjima, pogotovo u kontekstu razmatranja njihove povezanosti sa senzualnim, prividnim ili „površinskim“ aspektima spoznaje i iskustva. Tijekom čitave svoje povijesti, estetika je tretirana s određenom dozom rezerve ili kritike. Njenu sudbinu uglavnom su dijeli i estetičari. Na osnovi dosadašnjeg, prilično opsežnog opusa Predraga Fincija, reklo bi se da njegova ideja značajno odstupa od estetike kao koherentne discipline. Fincijeva estetička razmišljanja mogu se promatrati kroz teme i metode koje su neprestano podložne preispitivanju, te stoga nikada nisu čvrsto definirane. Otuda njegove estetičko-filozofske refleksije gube stabilnost rigidnih kategorija, lebdeći između omeđenih značenja i neodređenosti, pa tako postaju neuhvatljivi dio književno-filozofskog teksta. U osnovi, to je polazište čuđenja – koje je ustanovio još Aristotel, a Finci mu pridodao prehistoriju koja je, uistinu, estetička.

Kada, naime, Finci govori o ishodištu pitanja, on hrabro zalazi iza čuđenja, koje, kao i refleksija sama, mora „raditi na nečemu“. A to nešto, od čega polazimo i što kod radoznalaca izaziva čuđenje, po njegovom mišljenju jest čulni (estetski) utisak, odnosno pogled: „Isprva je bilo gledanje“ (Finci 1987:13). Dok pogled bezazleno luta, „čuđenje još nije započeto“ (Finci 1987:13). Sam predmet opažanja, kako sugerira autor, „bljesne“ tek kada se promatranju pridruži divljenje (Finci 1987:13). A potom se divljenju priključuju „strava“ i „poštovanje“ i tek tada nastaje pobuda da se viđeno (čulno opaženo) sazna. Govoreći u aristotelovskom duhu, prije čuđenja je opažanje, ali ne bilo kakvo, već gotovo katarzično. Na ovaj način ono estetsko krči put ka filozofskom čuđenju, koje je, ustvari, u svojoj osnovi estetski opažaj. O ovome govori i Hegel (Hegel) u *Fenomenologiji duha*, kada neposrednost i polazište za jezičko posredovanje nalazi u neposrednoj čulnoj izvjesnosti. Ali za razliku od sistemskih filozofa, ovaj prvi neposredni opažaj za Fincija je poput bljeska, Adorno (Adorno) bi rekao - „vatrometa“ koji balansira između različitih stvarnosti.

Čuđenje je, zaključuje Finci, „čulna priprema za refleksiju“ (Finci 1987:17). Dakle, klica čuđenja nalazi se u gledanju; a potom se događa nešto poput bljeska, što dalje, na temelju začuđujućeg, vodi ka refleksiji. Praktično, Finci nam sugerira da nema filozofske ili bilo koje druge refleksije bez čulno datog, kao polazišta na koje se potencijalno ili realno nadovezuje čuđenje. I kao što filozofija ne može bez čuđenja, tako ni čuđenje ne može bez svog čulnog uporišta. Po našem mišljenju, ovdje nas Finci s pravom upozorava na estetsko ishodište i čuđenja i refleksije koja se javlja kao rezultat takvog čuđenja, odnosno upitnosti nad pojavnim svijetom. Vraćajući se na ishodište filozofije, on podcrtava važnost estetskog iskustva za svaku filozofiju.

A kako Finci samoga sebe reflektira? U smjernom pokušaju objašnjenja svog djela¹, s pažnjom nekoga tko se ne želi ogriješiti o obrazovanog čitatelja, Finci kaže sljedeće: „U mojim biografskim bilješkama obično piše da sam filozof i pisac, filozofski pisac, s prvenstvenim interesom za estetičke probleme, ali i za široki spektar filozofskih pitanja.“ (Finci 2023:3767) Iz ove naizgled jednostavne izjave krije se neutoljiva žed za postavljanjem pitanja, koja svojom prirodom i usmjerenjem ucrtava itinerer za aktuelna i buduća tumačenja Fincijevih dela. Za sada zastanimo na tim pitanjima. Ona u sebi evociraju i Sokratov dijalog i adornovsku upitnost povezani s pisanjem poezije, ali i cjelokupnom kulturom duha koja je sabrana u nerazrješivoj dilemi - može li se bilo što činiti nakon jezivih iskustava Auschwitza.

Nesumnjivo, način na koji Finci piše, upitanost nad mnogim stvarima, izvorno filozofski eros potrage za istinom, pokatkad ga vodi do razbijanja akademskih klišaja (kojima je, naravno, kao profesionalni estetičar ovladao), pa tako ovaj autor rado okreće misao od sistemske filozofije, nerijetko se izražavajući kroz eseje (oglede), fragmente i gnome, pa čak i poeziju, po uzoru kako na Sokrata (volja za dijalog), tako i na predsokratovce (Parmenida, Heraklita, poeme, fragmente). Aludirajući na Platonovu pećinu, a posredno i na Sokrata, u *Elektroničkoj špilji* (Finci 2017) Finci duhovito kritizira nove medije („igracke“) i sveznalaštvo interneta, vraćajući pažnju čitatelja na umijeće postavljanja pitanja, koje u današnje vreme sve češće zamjenjuje brzopotezno (mašinko) odgovaranje.

„Sokrat je“, evocira Finci, „rado vodio dijaloge, na trgu razgovarao s neznancima, s njima tražio odgovore na krupna pitanja. Znao je slušati i gluposti, ponekad i prijetnje, ali se uporno borio za istinu i vrlinu.“ (Finci 2017:80). Poput Sokrata i Finci teži istom, uz dodatak da je kao estetičar i esteta ponesen i ljepotom, odnosno umjetnošću, dopunio veliku filozofsku knjigu pitanja. O tome Finci kaže sljedeće: „Pisao sam različite knjige, ali uvijek s istom namjerom. Pristupao sam na različite načine problemima istine i ljepote, ‘na različite načine pokušavao uhvatiti u zamku lijepo’. U mojim knjigama estetsko je bilo najčešći, centralni problem.“ (Finci 2023:3767) Ono što je, međutim, osobito za izraz ovog autora jest, između ostalog, i pristup analizama estetskog i umjetnosti kroz vizuru egzistencijalizma i individualnog identiteta – umjetnost je za Finciju većinom sredstvo kroz koje pojedinac istražuje sebe i svoje mjesto u svijetu.

Utjecaj egzistencijalizma na Fincijevo djelo je nesumnjiv. Primjera radi, postoje određene sličnosti između Kierkegaardovih *Filozofskih mrvica* i Fincijevog fragmentarnog pristupa u pisanju, iako se

---

¹ Fincijeva trajna inspiracija, sudeći prema njegovim rečima, bili su egzistencijalizam, fenomenologija i kritička teorija društva (Finci 2023:3767).

ovi autori razlikuju kada je riječ o temama ili stilskim naglascima. Kod Kierkegaarda, fragmentacija i 'mrvice' reflektiraju način na koji istina dolazi u „trenucima“ ili isprekidanim uvidima koji svakako ne čine cjelovit filozofski sistem. Finci se, sa svoje strane, također koristi fragmentima i esejistikom kako bi izbjegao krutu sistematizaciju, dopuštajući svojim refleksijama da ostanu otvorene i neuhvatljive.

Nadalje, Kierkegaard koristi različite stilove i forme pisanja kako bi istražio mnogobrojne aspekte egzistencije, uključujući ironičan, poetski i fragmentarni pristup, što odražava njegov stav da nijedna filozofska istina nije apsolutna. Finci slično kroz svoju eseistiku ispituje filozofske teme koristeći fleksibilne forme, često date u obliku eseja i fragmenata, koji dopuštaju istraživanje različitih perspektiva mišljenja, bez nužne težnje za sistematikom i konačnim odgovorima. Uz to, Kierkegaardova filozofija snažno je usmjerena ka pojedincu, subjektivnosti i iskustvu „unutarnjeg“ života, dok Finci također prilazi filozofiji kroz perspektivu subjektivnog iskustva, naročito u kontekstu egzila, gubitka i potrage za identitetom. Obojica se, ustvari, čitatelju obraćaju na intiman način, koristeći osobni ton i introspektivne metode istraživanja, kako bi pokrenuli univerzalna pitanja iz ugla osobnih doživljaja.

Jedno strašno ratno iskustvo na području bivše Jugoslavije koje je Finci doživio svakako je preusmjerilo njegovu dotadašnju akademsku karijeru, geografski je izmjestivši iz rodnog grada, odnosno s Filozofskog fakulteta u Sarajevu, na Univerzitetski koledž u Londonu (University College London, UCL). Od tada, njegova filozofija biva prožeta, osim neriješenim aporijama i filozofemama, i dubokim egzistencijalnim iskustvima, jednako univerzalnim i općim, koliko i osobnim. A sva istraživanja koja je započeo, te sva postavljena i još nepostavljena pitanja za njega nisu konačna, odnosno završena, „jer nikada ne mogu ni biti završena“ (Finci 2023:3767).

„Do rata sam napisao“, rekao je jednom prilikom za Bljesak.info Finci, „samo četiri knjige, onda 1993. otišao u London, poslije poražavajućih iskustava političke i ratne katastrofe dugo mislio da više neću nikada pisati, da pisanje nema mnogo smisla. Desetak godina nisam ništa objavio, ali se toga u meni mnogo nakupilo i iz mene izbilo kao nataložena lava, kao dugo suspregnuta energija. Od tada objavljujem svake godine knjigu, a još ne znam ni kada će, ni hoću li više stati.“ (Finci prema Lujanović 2021) Dakle, za Fincija i kada piše, i kada čitavu deceniju apstinira od pisanja,²

² Evo šta Finci, u svojim *Filozofskim pričama*, govori o utonuću u tišinu, kojoj je i sam povremeno bio sklon: „Poznavao sam mnoge šutljive ljude. Zatvoreni, introvertirani, nije im do razgovora. Ne znaju s kim bi, a ni o čemu bi. Mrsko im govoriti. Ali postoje trenuci kada ni govorljivima nije do toga. Nije im do govora s onima s kojima nema bliskosti ni sporazuma, nije ni kada se na njih istrese kakav nasilnik, nije im do govora ni u gadnim situacijama i u opasnim vremenima, pa se u sebe povuku. Znam da su mnogi imali ozbiljne razloge za šutnju. I pisao sam o tome. Prestanu govoriti oni koje je zadesila velika muka i bol, odustanu od riječi poneki zato što ne vjeruju da će biti shvaćeni, a zanijeme i oni koji su spoznali.“ (Finci 2024:369)

filozofija ostaje pitanje smisla i jedno naročito egzistencijalno iskustvo. A potreba za pisanjem, kao i poriv za čuđenjem, u osnovi su njegovog bića koje skuplja i potom osmišljava iskustva *ad infinitum*.

Za Fincijevo filozofske i estetičko stvaralaštvo značajno je iskustvo rata. U tom smislu, prizvati ćemo ovdje Heraklitove gnome i (metafizičko) shvaćanje rata, uspoređujući ga sa Fincijevim suvremenim gledištim o ratnim zbivanjima, fokusiranim na Bosnu i Hercegovinu i građanske ratove na prostoru bivše Jugoslavije. Heraklit i Predrag Finci, svaki na svoj način, promatraju rat kao fundamentalnu silu koja oblikuje svijet, ali iz različitih filozofskih perspektiva i s različitim akcentima.

Heraklit je, kako je poznato, smatrao da je rat (*polemos*) univerzalni princip koji pokreće promjene. U njegovoj misli koja govori o tome da je rat „otac“ i „kralj“ svega (Heraklit 1981:47), filozof naglašava da se kroz sukob i suprotnosti stvara ravnoteža. U ovom kontekstu, „rat“ ne znači nužno destruktivni konflikt, već dinamiku suprotnosti – dan i noć, hladno i toplo, život i smrt – koja stvara jedinstvo suprotnosti i omogućava postojanje svijeta. Ovaj koncept suštinski je dijalektičan i upućuje na neizbjježnost sukoba suprotnosti kao sredstva kroz koje se postiže sklad.

Nasuprot tome, Finci promatra rat iz etičkog ugla, uzimajući u obzir i historijske i psihološke posljedice oružanih sukoba. Za Finciju, rat je izraz ljudske nemoći i nesposobnosti da rješava sukobe mirnim putem. Dok Heraklit rat vidi kao kozmičku silu koja je koliko destruktivna koliko i konstruktivna u svojoj osnovi, Finci promatra rat kao ljudsku tragediju, odnosno kao neuspjeh u postizanju harmonije. U njegovoј perspektivi tumačenja, rat je razorna sila koja uništava zajedništvo i izaziva patnju, a ne sredstvo dijalektičkog stvaranja balansa, kao kod Heraklita.

U većini svojih radova Finci kritizira idealizaciju rata i upozorava na opasnosti glorifikacije oružanih sukoba. On sugerira da rat predstavlja pad ljudskosti, nešto što razbija i uništava individualne živote, kulturu i cjelokupno društvo. Dok Heraklit u sukobu vidi dijalektički princip koji je neophodan za stvaranje harmonije, Finci rat sagledava kao poraz čovječanstva u etičkom smislu riječi. Ukratko, Heraklit promatra rat kao neophodnu kozmičku silu koja balansira svijet kroz dijalektičko jedinstvo suprotnosti, dok Finci rat doživljava kao moralnu katastrofu i neuspjeh u ljudskom nastojanju za uspostavljanje mira i zajedništva. Ovdje bismo, također, s obzirom na presudno iskustvo rata i život daleko od domovine mogli povući paralelu između Adorna, estetičara koga Finci, inače, vrlo uvažava i samog Fincija. Adornova čuvena sentencija koja govori o tome da je pisanje poezije poslije Auschwitza čin barbarstva, postavlja pitanje o mogućnosti i moralnoj opravdanosti umjetnosti nakon nezamislivih tragedija, masovnih ubistava u konclogorima i Holokausta. Adorno je smatrao da se poezija / umjetnost / tradicionalna estetika

nakon Auschwitza trebaju transformirati jer više ne mogu adekvatno izraziti bol i moralne užase koje je iskusilo čovječanstvo. Za njega umjetnost koja ne reflektira ili ne uzima u obzir takve događaje gubi autentičnost i postaje, na izvjestan način, suučesnik u prikrivanju istine.

Kod Fincija su, pak, iskustvo rata i izbjeglištvo posebno obilježili njegovo stvaralaštvo; uz to, njegovo je pisanje jedno vrijeme bilo stvaranje u tišini. U tom kontekstu možemo povući paralelu s Adornom: Finci se suočava s pitanjem kako umjetnost i filozofija mogu odgovoriti na ratna iskustva, kako je moguće da reflektiraju bol i gubitke, bez banalizacije. Njegova djela nakon iskustva rata u Jugoslaviji obilježena su refleksijama o identitetu, egzilu i potrazi za smislom u svijetu koji često izgleda dekomponiran i nesiguran.

Ove refleksije i moralne dileme, kako nam se čini, adekvatno ilustrira Fincijeva pjesma „Poslije Adorna“, koju ćemo zbog sažetosti iskaza i u isto vreme performativnosti tipično adornovskog stava navesti u cjelini. Dodatno, Fincijeva sklonost esejistici i poeziji može se promatrati kao dio šireg „fragmentarnog“ pristupa koji manifestira određenu sličnost s Adornovim pristupom pisanju nakon iskustva Auschwitza. Kod obojice je fragmentarni (poetski) stil povezan s nemogućnošću da se složenost ljudskog iskustva, a posebno traumatičnih događaja potpuno i konačno objasni ili integrira u jedinstvenu cjelinu. Stihovi koji slijede ilustriraju tu nemogućnost.

„Poslije Adorna

Iz mojih krajeva javljaju se pjesnici

Riječi im ogoljele grube strašne

Neke umne glave misle:

Poslije svega, ne bi trebali

A oni, smrti izmakli, znaju:

Moraju, jer je tako i još gore bilo

Samo im najgore teško kazati

A i sramota ih zapomagati” (Finci 2023:125)

Na refleksivnom nivou, Fincijevi stihovi istražuju paradoks stvaranja u svijetu posle radikalnog zla. Autor ovdje postavlja pitanje ima li umjetnost (moralnu, političku) odgovornost poslije događaja koji su redefinirali granice ljudske patnje i užasa. Prva dva stiha, kako se čini, sugeriraju da se pjesnici koji dolaze iz „mojih krajeva“ suočavaju s riječima koje su „ogoljene“, što može značiti da

su lišene uljepšavanja, te da su oskudne i brutalne – to su riječi koje više ne mogu prikriti ili umanjiti patnju. Ovaj naglasak na „gole“ riječi može se povezati s idejom koja potiče na razmišljanje o tome da poslijе strašnog iskustva građanskog rata umjetnost gubi svaku dekorativnost i postaje neizbjježno sučeljavanje s realnošću.

Kada je riječ o poetici, pjesnik ovdje koristi minimalistički jezik, jednostavan i fragmentaran, koji odgovara osjećanju nemoći i razbijenosti koje evociraju navedeni stihovi. Time pjesma odražava oblik post-adornovske poezije koja nastoji balansirati između odgovarajućeg izraza i šutnje. Pjesnici iz Fincijevog rodnog kraja svjesni su vlastitog položaja i usprkos prepoznavanju besmisla ili čak sramote pri pokušaju vlastitog poetskog izražavanja, oni se odlučuju da ipak stvaraju, jer je šutnja, po svoj prilici, još veća kapitulacija.

Slično, još jedna Fincijeva pjesma, uvrštena u knjigu *Gnome*, može se interpretirati u adornovskom ključu. Riječ je o poetskom djelu čija je tematika ratno iskustvo, izraženo u vrlo sažeti, ali duboko proživljeni iskaz.

“Rat

Od kada sam tamo u ratu bio

Gdjegod je počeo

meni je na vrata udario” (Finci 2023:123)

Ova pjesma, lapidarnog, ali snažnog izraza, evocira Adornovu ideju o umjetnosti kao sredstvu otpora protiv trivijalizacije i pojednostavljivanja složenih iskustava, kao što su rat i trauma. Kratkoća pjesme i fragmentarnost iskaza prenose pjesnikov osjećaj „nepomirenosti“, kako s ratom, tako i sa poslijeratnom svakodnevicom. Adorno bi vjerojatno ovdje prepoznao tenziju između onoga što je prešućeno i onoga što je izraženo – rat je prisutan svuda, ali o njegovoj stvarnoj prirodi, o traumama i posljedicama po pojedince, čitave zajednice i kulture, nedovoljno se govori. Međutim, činjenica da Finci ovdje ne opisuje eksplicitno užase rata ostavlja čitatelja u stanju nesigurnosti i nelagode, što dalje reflektira Adornovu ideju o tome da umjetnost treba provocirati i aktivno aficirati, umjesto pružati utjehu ili razjašnjenje.

Prvi stih pjesme "Od kada sam tamo u ratu bio", iako djeluje kao osobna refleksija, ustvari nagovještava univerzalnost kao krajnji domet autorskog rukopisa – rat postaje trajno stanje koje je prodrlo u svakodnevnicu, nešto što se vraća "gdjegod je počeo". Pjesnik zgušnutim stihovima izražava kritiku društva koje ne uspijeva prevladati destruktivne impulse i ostaje zarobljeno u

ciklusu nasilja. Rat kao pojava prikazuje se u pjesmi kao ono što transcendira pojedinačni događaj i postaje opće stanje.

I Adornova estetika ruševine ovdje je prisutna kroz melankoliju koju pjesnik nastoji prenijeti – rat je neizbrisiv dio poetskog izraza; sugerira osjećaj gubitka i nemogućnost obnove razrušenog. Izraz „meni je na vrata udario“ nagovještava pjesničku ideju da je rat postao unutarnji dio autorovog postojanja, sila koja prodire u sve sfere života. Osjećaj neizbjegnosti kod Fincija podsjeća na Adornov kritički stav o tome da kapitalističko društvo nerijetko normalizira destrukciju, ostavljajući pojedinca bez prostora za istinsku obnovu ili bijeg od nasilja.

Iako je pjesma jednostavna po strukturi, ona odolijeva trivijalnom tumačenju, opire se pojednostavljenoj interpretaciji; u ovom slučaju, rat nije konkretiziran u jednoj historijskoj referenci, već je univerzaliziran kao stanje uma i egzistencijalno iskustvo. Ta posebna „fincijevska“ kvaliteta čini stihove otpornim na jasno objašnjenje ili moralnu lekciju, što je upravo ono što Adorno posebno estetski vrednuje – sposobnost umjetnosti da samom strukturom postavlja pitanja, a ne da daje odgovore. U cjelini uzevši, ova pjesma može biti protumačena kao izraz individualne i kolektivne traume (rata) koja se ne može lako artikulirati ili prevladati, što je u skladu sa Adornovim idealom umjetnosti koja kroz estetiku negativnog otkriva unutrašnje tenzije društva i pojedinca.

Poput Adornovog, i Fincijev razmišljanje o umjetnosti u post ratnom svijetu prelazi granice etičkog izazova, dublje ulazeći u ontološke i epistemološke probleme, odnosno filozofske, promatrano u najširem smislu riječi. Dakle, ovdje nije riječ samo o moralnoj dilemi koja se sastoji u tome - je li prikladno stvarati umjetnost posle ratnih užasa – već se tu pokreće i pitanje same prirode i smisla umjetnosti, tj. stvaranja onda kada su temelji ljudskosti i razumijevanja svijeta ozbiljno poljuljani.

Kako smo već naglasili, Adorno postavlja pitanje u duhu sljedeće dileme – može li umjetnost kao estetski izraz i dalje postojati u istom (tradicionalnom) obliku nakon iskustva Auschwitza? Ako umjetnost nosi dio ljudske suštine i traganja za smislom, onda se ona suočava sa činjenicama koje ostaju nakon pohoda destruktivnih sila. U ovom smislu, za Fincija je pitanje umjetnosti i pitanje ljudske egzistencije, jer ako umjetnost više ne može izraziti ono što smo postali poslije ratnih tragedija, onda se otvara i pitanje šta smo mi to postali. Također, nakon iskustava kao što su Holokaust, jugoslavenski i drugi ratovi, dovodi se u pitanje sposobnost umjetnosti da istinito saopćava i prikazuje svijet. Utoliko se možemo zapitati treba li umjetnost prikazivati „istinu“ o

takvim užasnim događajima ili, kako Adorno implicira, ona možda nije sposobna zahvatiti njihovu suštinu.

Finci, koji je i sam iskusio ratne strahote, suprotstavlja se predočenom epistemološkom izazovu kroz introspekciju – umjetnost postaje način osobne refleksije, što nudi drukčiji pristup istini, više okrenut unutarnjem doživljaju nego društvenoj stvarnosti. I Adorno i Finci, kao estetičari i stvaraoci, suočavaju se a pitanjem kako umjetnost može izraziti ružnoću, kaos i destrukciju. Za Adorna, umjetnost koja nastaje nakon iskustva Auschwitza mora biti „negativna“ i kritička da bi bila autentična; ona treba da reflektirati fragmentaciju, nelagodu i napetost, što dovodi do preispitivanja tradicionalnih estetskih normi ljepote i sklada. Kod Fincija se ovo pitanje estetskog također javlja, ali se on više bavi ispitivanjem načina na koji umjetnost može postati mjesto za „pronalaženje smisla“ i to kroz refleksiju i individualni doživljaj, usprkos nemogućnosti pružanja harmoničnog odgovora na bol, stradanja i patnju.

Dakle, promatrano u kontekstu Fincijevog stvaralaštva, ovdje nije samo riječ o etičkom izazovu – umjetnost se u njegovom djelu suočava s temeljnim pitanjima o vlastitoj prirodi, mogućnosti saopćavanja istine, kao i o tome može li umjetnost oblikovati smisao u svijetu u kojem se on često pokazuje kao iluzija. Ukratko, dok Adorno smatra da umjetnost treba odražavati društvene tenzije i dijalektička proturječja, dotle se Finci bavi individualnim iskustvom umjetnosti, u većoj mjeri naglašavajući estetsku i filozofsku introspekciju. Otuda za Fincija umjetnost nije toliko „oružje“ društvene kritike i promjene, koliko prostor za individualnu refleksiju i stvaralačku potragu za smisлом.

Drugim riječima, za razliku od Adorna, koji se više fokusira na kolektivnu odgovornost umjetnosti prema tragedijama poput Holokausta, Finci svoja iskustva inkorporira na osobnjem nivou, obraćajući se egzistencijalnim pitanjima o individualnom preživljavanju i traženju identiteta u kontekstu traumatičnih gubitaka. Za njega umjetnost postaje način reflektiranja o „traumama svakodnevice“ (rat, gubici, starenje, smrt), koje se transformiraju putem filozofske kontemplacije, dok Adorno umjetnost tumači kao sredstvo za društveno suočavanje s kolektivnim zločinima.

I da sažmemo: esejistika Predraga Fincija predstavlja estetičko promišljanje koje prelazi granice filozofije umjetnosti, zalazeći duboko u pitanja o ljudskom iskustvu, percepciji i vrednovanju. Finci vidi umjetnost kao izrazito ljudski oblik otpora prolaznosti i destrukciji, čak i u kontekstu najtežih historijskih trenutaka, poput rata, na primjer. Umjetnost prema Fincijevom shvaćanju nije samo refleksija stvarnosti, već i način da se kroz ljepotu, smisao i formu suočimo s etičkim i egzistencijalnim izazovima koje stvarnost donosi. U tom smislu, njegovi stavovi podsjećaju na

Adornovu ideju da umjetnost treba biti svjesna etičkih implikacija i sučeljavanja s historijskim zlom, iako Finci u svojim esejima ostavlja prostor i za umjetnost kao sredstvo prevladavanja traume. Dok Adorno doživljava umjetnost nakon Auschwitza kao gotovo nemoguću, Finci naglašava umjetničku potrebu za otvaranjem dijaloga o ratnim iskustvima. On je filozof koji ne teži konačnim odgovorima, već kroz estetiku postavlja pitanja o prirodi čovjeka, društva i umjetnosti, svjestan da se posredstvom umjetnosti može postići dublje razumijevanje i preoblikovanje stvarnosti. Stoga Finciјa ubrajamo u onaj red filozofa koji otvaraju nova pitanja i potiču kritičko promišljanje, naglašavajući ulogu umjetnosti u svijetu koji nas okužuje; njegova vječna upitanost o našem mjestu u tom svijetu čini ga podjednako Čovjekom i Filozofom u najboljem smislu riječi.

ODABRANA BIBLIOGRAFIJA S NETOGRAFIJOM

Adorno, V.T. (1979). Estetička teorija, Beograd: Nolit.

Finci, P. (2017). Elektronička špilja, Sarajevo: Art Rabic.

Finci, P. (2024). Filozofske priče, Buybook: Zagreb / Sarajevo.

Finci, P. (2023). Gnome, Sarajevo: Art Rabic.

Finci, P. (1987). Ishodište pitanja, Banja Luka: Glas.

Finci, P. (2023). O mojim estetičkim stajalištima, In Medias Res, Vol 12, br. 22, Zagreb: Centar za filozofiju medija str. 3767-3772, na stranici: <https://www.centar-fm.org/inmediastres/index.php/predrag-finci-o-mojim-estetickim-stajalistima>, pristupljeno: 4. 11.2024.

Heraklit, (1981). Fragmenti, Beograd: Grafos.

Kjerkegor, S. (2020). Filozofske mrvice, Zemun: Ukroniјa.

Lujanović, G. (2021). Predrag Finci za Bljesak.info: Svaki je pisac zapravo emigrant, a moje je pisanje razgovor s odsutnima, Bljesak.info, na stranici:

<https://bljesak.info/kultura/flash/predrag-finci-za-bljesakinfo-svaki-je-pisac-zapravo-emigrant-a-moje-je-pisanje-razgovor-s-odsutnima/345233>, pristupljeno: 4. 11.2024.